

UOT 619:576.89; 619:616.995.1

M.N.Nəsibov
Baytarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu
mahirnasibov.64@gmail.com

QƏBƏLƏ RAYONUNDA QARAMALDA FASSIOLYOZUN YAYILMA DİNAMİKASI

Açar sözlər: qaramal, fassiolyoz, heyvandarlıq təsərrüfatı, koproloji müayinə, yarma müayinəsi

Məqalədə Qəbələ rayonunun fərdi fermer maldarlıq fəsərrüfatlarında fassiolyoza görə aparılmış tədqiqat işlərindən bəhs edilir. Aparılan müayinələr zamanı təsərrüfatlarda fassiolyozla yoluxmanın ekstensivliyi və intensivliyi müəyyən olmuşdur. Belə ki, heyvandarlıq təsərrüfatlarında yaz fəslində 6-9 aylıq heyvanlarda 36,4%, 10-12 aylıqlarda 42,9%, yaşlı heyvanlarda 30,4%; yayda 6-9 aylıq heyvanlarda 41,0%, 10-12 aylıqlarda 47,6%, yaşlı heyvanlarda 34,8%; payızda 6-9 aylıq heyvanlarda 31,8%, 10-12 aylıqlarda 38,1%, yaşlı heyvanlarda 26,1%; qışda 6-9 aylıq heyvanlarda 13,6%, 10-12 aylıqlarda 19,0%, yaşlı heyvanlarda 8,7% yoluxma tədqiq edilmişdir. Alınan nəticələri ümumiləşdirdikdə yaz fəslində 38,4%, yayda 42,9%, payızda 33,3%, qışda 14,3% yoluxma qeyd olunmuşdur. Yarma müayinəsi zamanı qaramalda fassiollalarla yoluxma intensivliyi yaz fəslində 17-33 ədəd, yayda 24-61 ədəd, payızda 21-47 ədəd, qışda isə 8-17 ədəd olmuşdur.

M.H.Насибов

ДИНАМИКА РАСПРОСТРАНЕНИЯ ФАСЦИОЛЕЗА СРЕДИ КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА В ГАБАЛИНСКОМ РАЙОНЕ

Ключевые слова: крупный рогатый скот, фасциолез, животноводческое хозяйство, копрологическое обследование, обследование при вскрытии

В статье речь идет об исследовательских работах, проведенных в отношении фасциолеза в индивидуальных фермерских животноводческих хозяйствах Габалинского района. Во время проведенных обследований была определена экстенсивность и интенсивность заражения фасциолезом в хозяйствах. Так, в животноводческих хозяйствах, в весенний период, было исследовано заражение у 6-9-месячных животных 36,4%, у 10-12-месячных 42,9%, у взрослых животных 30,4%; летом у 6-9-месячных животных 41,0%, у 10-12-месячных 47,6%, у взрослых животных 34,8%; осенью у 6-9-месячных животных 31,8%, у 10-12-месячных 38,1%, у взрослых животных 26,1%; зимой у 6-9-месячных животных 13,6%, у 10-12-месячных 19,0%, у взрослых животных 8,7%. При обобщении полученных результатов было зарегистрировано

заражение в весенний период 38,4%, летом 42,9%, осенью 33,3%, зимой 14,3%. При обследовании во время вскрытия интенсивность заражения фасциолами среди крупного рогатого скота в весенний период составило 17-33 штук, летом 24-61 штук, осенью 21-47 штук, а зимой 8-17 штук.

M.N.Nasibov

DYNAMICS OF THE SPREADING OF FASCIOLIASIS IN BOVINE ANIMALS IN GABALA DISTRICT

Keywords: *bovine animals, fascioliasis, cattle-breeding farming, scatological examination, autopsy*

The article deals with the research work carried out in relation to fascioliasis in individual cattle-breeding farming enterprises of the Gabala district. During the examinations carried out, the extensiveness and intensity of fascioliasis infection in farms was determined. So, in the cattle-breeding farms, in the spring period, infection was studied in 6-9-month-old animals 36.4%, in 10-12-month-old animals 42.9%, in mature animals 30.4%; in summer in 6-9-month-old animals 41.0%, in 10-12-month-olds 47.6%, in mature animals 34.8%; in autumn in 6-9-month-old animals 31.8%, in 10-12-month-old animals 38.1%, in mature animals 26.1%, in winter in 6-9-month-old animals 13.6%, in 10-12-month-olds 19.0%, in mature animals 8.7%. When summarizing the results obtained, there were registered infections, in the spring period 38.4%, in summer 42.9%, in autumn 33.3%, and in winter 14.3%. When examining during autopsy, the intensity of fasciola infection in bovine animals in spring was 17-33 pieces, in summer 24-61 pieces, in autumn 21-47 pieces, and in winter 8-17 pieces.

Giriş

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən genişmiqyaslı islahatlar kənd təsərrüfatının bütün sahələrinin, o cümlədən maldarlığın da inkişafına təkan vermişdir. Qeyd etməliyik ki, heyvandarlığın bir sahəsi kimi maldarlığın inkişafında onun xəstəliklərdən qorunması kimi tədbirlərin hər zaman aktual olduğu zəruridir. Bu xəstəliklərin arasında invazion xəstəliklər, o cümlədən helmintozlar maldarlığın inkişafına mənfi təsir edir. Ətraf mühitin-ekoloji amillərin təsiri də helmintlərin yayılmasında əsas rol oynayır. Helmintlərin yayılması ətraf mühit amillərindən və onların yayılmasında iştirak edən canlıların (aralıq və əlavə sahiblərin) həmin ərazilərdə yayılma dərəcəsindən asılıdır [6, s. 25-27].

Azərbaycanda heyvanlar arasında müşahidə edilən xəstəliklərin təbii-iqlim şəraitinin müxtəlifliyindən, ətraf mühit amillərindən asılı olduğunu zəruridir. Helmintofaunanın formalaşması və helmintlərin yayılması abiotik və biotik amillərdən asılıdır. Abiotik amillərə zonanın ekoloji faktorları (iqlim, relyef, temperatur), biotik amillərə isə canlılar və sahib orqanizmləri daxildir.

Ekoloji amillər helmintlərin sahiblərinin (əsas, aralıq, əlavə, ehtiyat) də yayılmasında xüsusi rol oynayır. Fassiolyozun inkişaf mərhələləri əsas və aralıq sahiblərin orqanizmində gedir. Əsas sahib kənd təsərrüfatı heyvanları və başqa məməlilər, aralıq sahibi isə şirin su ilbizləridir. Azərbaycanda fassiolyozu *F.hepatica* və *F.gigantica* növləri törədir [2, s.71-81].

Tədqiqatçılar tərəfindən heyvanların helmintozlarının, o cümlədən fassiolyozunun yayılmasına, müalicə-profilaktikasına, onlarda metabolik proseslərin öyrənilməsinə dair elmi araşdırmalar aparılır [1, s.55-72; 3, s.3-10; 4, s.57-58; 5, s.34-35; 7, s.213-215; 8, s.22-26].

Belə olduğu təqdirdə, maldarlıq təsərrüfatlarında qaramal arasında müşahidə olunan helmintozlardan fassiolyozun öyrənilməsi qarşımıza məqsəd olaraq qoyulmuşdur.

Material və metodlar

Tədqiqatlar 2022-2023-cü illərdə Qəbələ rayonu ərazisində maldarlıq təsərrüfatlarından gətirilmiş patoloji materiallar (kal nümunələri) əsasında Baytarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Parazitologiya şöbəsində icra edilmişdir.

Yoluxmanın ekstensivliyi koproloji müayinə üsulu, intensivliyi isə natamam helmintoloji yarma üsulu ilə tədqiq olunmuşdur. Bu məqsədlə fərdi maldarlıq təsərrüfatlarından müxtəlif yaş qrupları üzrə 63 başdan kal nümunələri toplanmış və patoloji materiallar Visnyauskas üsulu ilə müayinə edilmişdir. Yarma müayinəsi zamanı maldarlıq təsərrüfatlarından, həmçinin rayonun ət kəsim məntəqələrində kəsilən 14 baş qaramalın daxili orqanları (qara ciyər) müayinə edilmişdir [2, s.46-47; 9, s.53-54].

Alınan nəticələr və onların müzakirəsi

Qəbələ rayonunun maldarlıq təsərrüfatlarında aparılan müayinələr nəticəsində fassiolyozun törədiciləri aşkar olunmuşdur (Şəkil).

Şəkil. *Fassiolyozun törədicisi*

Qəbələ rayonunun fərdi maldarlıq təsərrüfatlarında saxlanılan qaramalın fassiolyozla yoluxmasının fəsilədən asılılığı aparılan koproloji müayinələr zamanı tədqiq edilmişdir. Heyvandarlıq təsərrüfatlarında yaz fəslində 6-9 aylıq heyvanlarda 36,4%, 10-12 aylıqlarda 42,9%, yaşlı heyvanlarda 30,4%; yayda 6-9 aylıq heyvanlarda 41,0%, 10-12 aylıqlarda 47,6%, yaşlı heyvanlarda 34,8%; payızda 6-9 aylıq heyvanlarda 31,8%, 10-12 aylıqlarda 38,1%, yaşlı heyvanlarda 26,1%; qışda 6-9 aylıq heyvanlarda 13,6%, 10-12 aylıqlarda 19,0%, yaşlı heyvanlarda 8,7% yoluxma tədqiq edilmişdir (Cədvəl).

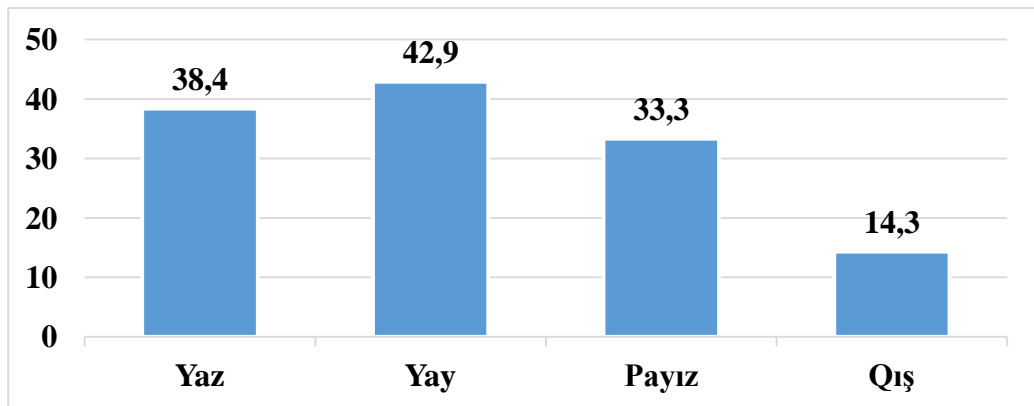
Cədvəl

Qaramalın yaş və fəsillər üzrə fassiolyozla yoluxması (%-lə)

Yaşı	Müayinə edilmişdir	Yaz		Yay		Payız		Qış	
		Yoluxmuşdur	İE (%)	Yoluxmuşdur	İE (%)	Yoluxmuşdur	İE (%)	Yoluxmuşdur	İE (%)
6-9 aylıq	22	8	36,4	9	41,0	7	31,8	3	13,6
10-12 aylıq	21	9	42,9	10	47,6	8	38,1	4	19,0
Yaşlılar	23	7	30,4	8	34,8	6	26,1	2	8,7
Cəmi	63	24	38,4	27	42,9	21	33,3	9	14,3

Fassiola yumurtası heyvanın kalı ilə xarici mühitə, əsasən suya, bataqlıq, sucaq sahələrə düşdükdən sonra münasib hərərat olduqda 12-16 günə mirasidi adlanan sürfə əmələ gəlir. Yumurtada mirasidinin əmələ gəlməsi və onu tərək etməsi iyulda 23-25 günə, avqust-sentyabrda 33-34 günə başa çatır. Mirasidilər bir neçə mərhələ keçdikdən sonra adolekskarilərə çevrilirlər. Heyvanlar adolekskariləri ot və ya su ilə udduqda yoluxurlar. Bağırsağ şirəsinin təsirindən adolekskarinin qışası əriyir, qışadan azad olmuş sürfələr bağırsağ divarını deşərək qarın boşluğuna, oradan da qaraciyərə, nəhayət öd yollarına çatırlar və burada parazitlik edirlər [2, s. 71-81].

Fassiolyoz ilə ən zəif yoluxma qış fəslində müəyyən edilmişdir ki, bu da xarici mühit amillərindən – havanın temperaturunun aşağı olmasından asılıdır. azda, yayda, həmçinin payızda fassiolyozun inkişafı üçün zəruri olan temperaturun normada olması onların inkişafına müsbət təsir göstərir. Odur ki, qış aylarında yoluxma yaz, yay və payız aylarına nisbətən zəif olur. Alınan nəticələri ümumiləşdirdikdə yaz fəslində 38,4%, yayda 42,9%, payızda 33,3%, qışda 14,3% yoluxma qeyd olunmuşdur (Diaqramma).

Diaqramma. Fəsillər üzrə fassiolyoza yoluxma (%-lə)

Tədqiqatlar zamanı fərdi təsərrüfatlarda və ət kəsim məntəqələrində kəsilmiş müxtəlif yaş qrupuna aid 14 baş qaramalda natamam helmintoloji yarma müayinələri aparılmışdır. Yarma zamanı kəsilmiş heyvanların qara ciyəri müayinə olunmuş və fassiolarlar toplanmışdır. Heyvanların fərqli saxlanılma şəraiti nəzərə alınaraq aparılmış helmintoloji yarmanın nəticələri ayrıca qeyd edilmişdir. Yarma müayinəsi zamanı qaramalda fassiolarlarla yoluxma intensivliyi yaz fəslində 17-33 ədəd, yayda 24-61 ədəd, payızda 21-47 ədəd, qışda isə 8-17 ədəd olmuşdur.

Helmintlər heyvan orqanizmində müxtəlif orqan və toxumalarda lokalizasiya edir, orqanizm hesabına qidalanırlar. Helmitlər həmçinin orqanizmə zərərli təsir göstərirlər ki, bu da heyvanın növündən, yaşından, orqanizmin vəziyyətindən, amilin patogenlik dərəcəsiindən, xarici mühitdən asılıdır. Heyvanın parenximatoz orqanlarında, qan-limfa damar sistemində, mədə-bağırsaqlarında müxtəlif patofizioloji, biokimyəvi və funksional dəyişiklikləri mexaniki və toksiki təsirlər nəticəsində əmələ gətirir. Nəticədə orqanizmin ümumi rezistentliyi aşağı düşür ki, heyvanın yoluxması zamanı hətta ölümə səbəb olur.

Beləliklə, əlverişli şərait və əsasən onların inkişafında aralıq sahibin iştirakı olduqda (fassiolarların inkişafında) helmint yumurtaları inkişaf edərək invazion mərhələyə çatması nəticəsində heyvanlar yoluxur. Qeyd etmək lazımdır ki, əlverişli şəraitdə həm də aralıq sahiblərin daimi olması qaramalın fassiolyozla yoluxmasına səbəb olur.

Fassiolyoza qarşı mübarizədə peyinin biotermiki üsulla zərərsizləşdirilməsi əsas şərtdir. Ferma ətrafında yığılmış peyin 1 ay qaldıqdan sonra çürüməyə başlayır və nəticədə helmint - fassiola yumurtaları məhv olur. Həmçinin ilbizlərə qarşı kimyəvi və bioloji mübarizə üsullarından istifadə etmək mütləqdir. Odur ki, ilk növbədə heyvanlar saxlanılan tövlələrdə

dezinvaziya tədbirləri aparılmalı, heyvanlar profilaktik olaraq anthelmint preparatlarla dehelmintizasiya edilməlidir.

Nəticə

1. Aparılan müayinələr nəticəsində invaziyanın ekstensivliyi yaz fəslində 38,4%, yayda 42,9%, payızda 33,3%, qışda 14,3% olunmuşdur.
2. Yazda, yayda, həmçinin payızda fassioların inkişafı üçün zəruri olan temperaturun normada olması, iqlim şəraiti şirin su ilbizlərinin yaşamasına, ilbizin bədənində fassioların sürfə və yumurtalarının inkişafına müsbət təsir edir. Odur ki, qış aylarında yoluxma yaz, yay və payız aylarına nisbətən zəif olur.
3. Yarma müayinəsi zamanı qaramalda fassiolarla yoluxma intensivliyi yaz fəslində 17-33 ədəd, yayda 24-61 ədəd, payızda 21-47 ədəd, qışda isə 8-17 ədəd olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. *Qayıbov A.C., Məmmədov A.Q.* Kənd təsərrüfatı heyvanlarının fassiolyozu və onlarla mübarizə tədbirləri. Elm nəşriyyatı, Bakı, 1969, səh. 55-72.
2. *Məmmədov A.Q.* və başqaları // Baytarlıq parazitologiyası, Bakı, 1986, 434 s.
3. *Архипов И.А., Енгашева Е.С., Халиков С.С., Душкин А.В.* Инновационная технология производства антигельминтных препаратов. Ветеринария. – 2016. - № 12. – С. 3-10.
4. *Веселова Т.П., Дорошина М.В., Архипов И.А.* Эффективность гексихола С при фасциолезе и парамфистоматозах крупного рогатого скота. //Ветеринария .-1987.-№ 3-с.57-58.
5. *Диденко П.П., Райхер Ш.Г., Денисова Л.И.* Сульфен высокоэффективный антгельминтик при фасциолезе жвачных. // Тез. докл. Всес. конф. (Великие Луки, 21-23 июня 1977).-М.-1977.-с.34-35.
6. *Магеррамов С.Г.* Зависимость распространения гельминтозов от экологических факторов в условиях Нахичеванской Автономной Республики // ж. Аграрная наука. Москва, 2015, № 2, с. 25-27
7. *Рехвиашвили Э.И.* Распределение отдельных видов трематод при смешанной инвазии крупного рогатого скота. //Мат-лы докл. науч. конф. «Теория и практика борьбы с паразитарными болезнями». ВИГИС. -М.-2001.-с.213-215.

8. *Чабаев М.Г.* Продуктивные и обменные процессы у высокопродуктивных лактирующих коров в период раздоя при скармливании различных форм и концентраций селена // Зоотехния. 2022. № 5. С.22-26
9. *Якубовский, М.В.* Диагностика, терапия и профилактика паразитарных болезней животных / *М.В. Якубовский, Н.Ф.Карасев* – Минск: Хата, – 2001. – 375 с.

Redaksiyaya daxil olub 08.06.2023